

Michelangelo-tanulmányok.

Írta: HEKLER ANTAL.

I.

Minden ember élete példa és tanulság, Michelangelo élete a legmegrázóbb példa és a legfelemelőbb tanulság. Ez a példa és ez a tanulság benne él művészetében, minden alkotásában, melyek nemcsak a szabadröptű alkotó erőnek, hanem az élményekben és érzésekben gazdag egyéni életnek is dokumentumai, Alkotásai – küzdelmei és kétségei, szenvedése és vívódása, háborgása és megnyugvása nyomán – megteltek az egyéni létezés problémáival. Nemcsak a földi lét köréből felszárnyaló teremtő erő, hanem a földön küzködő és megváltást kereső lélek megnyilatkozásai. Szemléletük révén ennek az egyéni létezésnek a részesei leszünk. A teremtő művész fájdalommal keresztül való nemesedés, mint élmény, Michelangelo művészetében korszakot alkotó újítás. Soha előtte egyéni élet ennyi közvetlenséggel műalkotásokban meg nem nyilatkozott, művész alkotásaival ily elválaszthatatlanul össze nem forrott. Emberfölötti titánjait éppen az a tárgyyszerűen indokolatlan fájdalom teszi oly megrázón emberivé, mely a művész lelkéből fakadt.

Munkáinak összessége a legnagyobb embersorsok egyikének történetét és tanulságát adja. S mi ez a tanulság?

Az antik ethika az önfegyelmet hirdette a legnagyobb erénynek s a lelki rendtartást mindenek fölé helyezte. Az akarat le tudott küzdeni minden indulatot és szenvedést. Michelangelonál a lelki rendtartás felborul. Emberfölötti akaratenergiákat halmoz fel hőseiben, de a szenvedés, a gyötrelem, mely rájuk nehezedik, oly mérhetetlen, hogy velük szemben a titáni akarat minden erőfeszítése hiábavaló. A küzdelem fölött ott borong a reménytelenség árnyéka. A megváltást a heroikus akarat minden lázadó, dacos tusakodása sem hozza meg, hanem csak az akaratlan megadás, a fájdalom alázatos elviselése. Ez az az út, mely az isteni szeretet karjaiba vezet. Az emberi élet törekvés a tökéletesség felé. De ezt a célt az ember pusztán önerejére bízva nem érheti el. Ide csak az isteni kegyelem vezérelhet. Az isteni kegyelemben való odaadó hit Michelangelo 89 éves életének utolsó állomása. Erről lesz tanúságot utolsó éveit költeményeiben, melyek telve vannak az Úr kegyelme után való sóvárgással, mert csak Tőle „remélhet megújulást a lomha test, a sorvatos erő s a bágyadt akarat ... Az ember sorsát csak isteni erő változtathatja meg”. Ugyanezt a hitvallást faragta márványba utolsó, testetlen látomás gyanánt fölmerülő Pietájában.

¹ Részletek szerző sajtó alatt levő Michelangelo-kötetéből.

Ennek a belső fejlődésnek az élményszerű átélése által lesz számkra Michelangelo művészete, éppen megrázó szubjektívizmusa révén, a legnagyobb példa és a legnagyobb tanulság. Egy kivételes sorsban: az egész emberi lét problémái, mert Michelangelo egyéni fájdalmát a típus tiszta magasságaiba emelve örökérvényű, általános emberi fogalmazásban hagyta ránk. S éppen ez adja meg Michelangelo művészete számára a világnézeti háttér.

Ha Michelangelo alkotásai fölött ott borong is a tragikum árnyéka, élete mégsem tekinthető tragédiának. A teremtő lángelme diadalmas ereje benne minden fájdalom és szenvedésen győzedelmeskedett. A teremtő ösztönné magasztosult fájdalom pedig nem tragikus és leverő, hanem fölemelő.

II.

Richard Wagner írja egy helyütt, hogy az ember és a művész különválasztása erőszakos és értelmetlen s hogy a művész alkotásait csak az értheti meg, aki benne az embert is megszerette és életét megértette. Fokozott mértékben áll ez a tétel Michelangelora, akinek művészete egyéni sorsával annyira összeforrott s akinek emberi nagyságát már Varchi kiemeli a róla tartott emlékbeszédében. Varchi szerint Michelangelóban az ember tán még a művésznél is többet ért. Hasonlóképpen nyilatkozott Vittoria Colonna a Francesco da Hollanda által közölt beszélgetések során: „Akik Rómában Önt ismerik, azok Michelangelo személyiségét többre becsülik, mint műveit, azok ellenben, akik Önt személyesen nem ismerik, az Ön lényének csupán kevésbé értékes részeit, műveit tartják nagyra”.

Michelangelo emberi mivoltának megismerésére azonban nemcsak közvetett, hanem közvetlen forrásaink is vannak: nagy számban fennmaradt levelei és költeményei. Leveleiben, melyek többnyire csak üzleti tartalmúak, gyanakvó, félnék és bizalmatlan természete, mely nem engedte magához közel jutni senkit, még azokat sem, akik legjobban dicsekedtek bizalmával és barátságával, a szubjektív megnyilatkozás útját eltorlaszolta. Csak itt-ott tör elő egy-egy panaszhang, csak itt-ott festi meg a szavakat az elszenvedett bánalom, a sértett önérzet keserősége. Annál értékesebb az az önvallomás, melyet Monsignor Aliottinak 1542-ben írt levelében olvasunk: „Ha az Isten előtt nem is, de az emberek előtt derék, jóra való férfiúnak tartom magam, mert soha még embert meg nem csaltam s hogy a rosszak ellen védekezzem, néha, mint látod, bolondnak kell lennem”. (Frey No. 90 S. 169.) Leveleit többnyire kelleetlenül, fáradtsággal írta, mert mint maga mondotta, az írás nem volt mestersége. (Che le scrivere gli é di gran affanno, perché non é sua arte. Lettere, ed. Milanese p. 544.)

Az írásnak ez a fáradtságos, küzdelmes jellege költészetén is megérzik. Küzködik a szavakkal, a formával, a kötött, rímekkel ölelkező verssorokkal, melyek valósággal gondolatai és zajgó érzései „kőgyában hánykolódva” jönnek a világra. Költeményeit, melyeknek legtöbbje a Petrarca hagyományait követő szonett és madrigál, nem szánta a nyilvánosságra. Egy részük alkalmi vers, más részük pedig – s ezek számkra a legértékesebbek – hányatott lelki életének legközvetlenebb megnyilatkozásai, melyekben a magányos tépelődés óráiban, „az elégedetlen szellem homályos útjait fűrkészve”, forrongó érzései és mázsás gondolatai súlyát hengergeti le lelkéről. Gyakran művészi munka közben

szállja meg a költői ihlet s ilyenkor a keze ügyébe eső papírlapok, vázlatok vagy levelek szélére veti oda hirtelenében a verssorokat. A gondolat súlyát s az érzés hevét Michelangelo költeményeiben már Varchi kiemelte, A lélek legmélyéről fakadó vallomások ezek, melyekbe beleégette elégedetlen, önvádaktól mardosott lelke izzó szenvedélyét, vágyó és kereső sóvárgását, szaggató kin ját és borongó fájdmát. A költemények alaphangja sötét és szomorú. Ifjúkori költeményeiben még „féktenül tombol a vad hevület lángja”, mely élete végén már csak hamu alatt pislogó parázs. Ekkor már „ezer öröm sem ér föl egyetlen fájdalommal”. (Mille piacer non vaglion un tormento, – Frey CIX, 78). Ezek mögül a szenvedésben fogant verssorok mögül ugyanaz a „sápadt és halálra vált” arc (squallido e smorto. Frey CIX, 53) tekint reánk, melynek fáradt, a keserűség barázdáival átszántott, megtört vonásait Daniele della Volterra több bronzmásolatban ismert s valószínűleg a halotti maszk után készült Michelangelo portaitja őrizte meg számunkra.

Miként művészi alkotásaiban, úgy költészetében is sok a befejezetlen töredék. De ezekben a vérző sorokban, ezekben a megszakadt, nehéz sóhajokban lelki életének minden kínzó ellentéte és tragikus kiegyenlítettensége élénk döbben. A szavak szinte roskadoznak a rájuk szakadó érzés terhétől s a verssorok lélekezete egyszerre elakad. Vannak közöttük olyanok is, melyek vérfagyasztón komoly, megrázó és fájdalmas tömörségükben szinte lefordíthatatlanok:

Con tanto servitu, con tanto tedio
E con falsi concetti e gran periglio
Dell alma a sculpir qui cese divine,

Unottan és rablélekkel, melyet
Kísért sok csalfa kép s nagy vész fényit.
Faragjak itt isteni szobrokat!
(Frey CXLIV.)

Az egész világirodalomban – a XIX. század pesszimistáit sem véve ki, – nincsen költő, kinek verseiben a testet-lelket felőrlő fájdalom, mint élmény, oly mélyen és feledhetetlenül vájta be magát a nehezen és fáradtan tovavánszorgó sorok közé, mint Michelangelonál, kinek sorsává lett, hogy egész életén át „csordultig telve fájdalommal tekintsen vágyón a szépség felé”. (Chi mira alta belta con si gran duolo, Guasti p. 174.) A Francesco Bernihez intézett Capitoloját olvasva úgy érezzük, hogy az agg titán szenvedése az átlagember mértékét messze meghaladta: „Mint a fá bele, kérébe zárva, úgy élek egyedül, szegényesen, lombikba száműzött szellemhez hasonlóan. Szobám sötét és elhagyott, mint a sir, a léleknek nincs röpte benne, csak a pókok szövik itt buzgón hálójukat. A sok fáradságtól bénultan, megrepedve s darabokra törve tengődöm s a kocsma, melynek számlájára élek, a halál.” A továbbiakban hangját a fogoly darázs zümmögéséhez, alakját börtömlőhöz, fogait hangszer billentyűihez, ruházatát madárijesztőhöz hasonlítja. Egyik fülében pók költött, a másikban tücsök cirpelt az egész éjszakán keresztül. Hurutja hörgésétől nem tud aludni. „Ily végre juttatott a magasztalt művészet, mely egykor híressé tett; szegény aggastyán és mások szolgáljaként megyek tönkre, ha nem segít gyorsan a halál.” (Frey LXXXI.)

A fájdalom fekete gyémántjainak sötétségét, csak itt-ott törí át Michelangelo költészetében a tréfás jókedv és csipkelődő gúny csillámlása,

ami lélekalkatában a toszkán, firenzei szellem öröksége. Az a szonett, melyet Sebastiano del Piombo nevében Francesco Bernihez intézett (Frey LVII), telve van torzító, maró szatírával.

Bárha költeményei formában, sőt egyes fordulatokban is Petrarcát követik, lelkének minden vonzalma és csodálata mégis Dantenak szólt, kinek gondolat- és érzésvilágát a magáéval rokonnak érezte. Benne megtalálta mindazt a végzetes szenvedélyt, azokat az izzó vágyakat, azt a könnyen sebezhető büszkeséget, a buskomorságra hajló érzelmeknek azt a heroikusan stilizált magasztosságát és merész lendületét, azt a mélyen szántó, éles értelmet, azt az égbetörő és poklokra kavargó képzeletet, amit a végzet az ő lelkébe is belegyökereztetett. Sorsuk bizonyos közössége is vonzotta Dantehez. Mindketten rajongva szerették Firenzét, melyről Dante büszke szívvel énekl:

Örülj Firenze, oly nagy vagy te hírrel,
hogy tengereket s földet ver a szárnyad
és nagy neved a mély pokolig ér el.

(Pokol XXVI, 1 – 3;
Babits Mihály fordítása)

S mégis mindkettőjüknek Firenzétől távol, messze idegenbe kellett leélniük éltük utolsó éveit. Dante fenéig kiitta a kényszerű száműzetés keserű poharát. Rómába az agg Michelangelo is önkéntes száműzöttnek érezte magát.

Dante iránt érzett mérhetetlen csodálata szonettjeiben is utat tör magának: „Volnék csak én ő – írja, – az ő sorsára születve, száműzetéséért – erényeinek birtokában – a világ legnagyobb boldogságát odaadnám!” Ez a csodálat Michelangelonál a legnagyobb megértéssel párosult. Boszankodik, ha barátai hívó szava kizavarja „Dante édes fészkeből”, (dolce nido di Dante.) Már kortársai körében a legavatottabb Dante-magyarázó hírében állott. Mikor a firenzei akadémikusok 1519-ben Dante hamvait haza akarják hozatni, Michelangelo levélben fordult X. Leóhoz s felajánlotta szolgálatait, hogy a nagy költőfejedem síremlékét a város méltó helyén elkészíti. A terv nem valósult meg, de újabb bizonyosága annak az odaadó Dante-kultusznak, mely Michelangelo lelkében élt s amely a mester által készített állítólagos Daute-illusztrációk Bottarinál (1760) felmerülő legendáját is megmagyarázza.

Michelangelo, aki még az idegen megbízásból készült szobrokba sem „tudott beléfaragni mást, csak a saját fájdmát”, gyötrelmes magánya legmeghittebb bizalmasát, a költészetet, melybe megváltást szomjazó lelke egész élettörténetét belétükörzte, mindvégig a maga legszemélyesebb ügyének tekintette. A költemények kiadására barátai, Luigi del Riccio és Donato Giannotti unszolására csak élete vége felé szánta rá magát. Az előkészületek 1545-ben megindultak. A költeményeket részben Riccio, részben maga Michelangelo lemásolják, olyan kimért gondossággal, mely az eredeti fogalmazás odadobott, kusza kézírásával éles ellentétben áll. Riccionak 1546-ban bekövetkezett halálával a munka azonban abbamarad s bár a mester életrajzírója, Ascanio Condivi 1553-ban átmenetileg újra foglalkozott a kiadás gondolatával, Michelangelo költeményei számára a zártkörű nyilvánosságot életében mégis csupán az a baráti kör biztosította, melyet néhány versével megajándékozott s mely a költeményeknek másolás, felolvasás és megzenésítés útján való terjesztéséről gondoskodott.

Michelangelo költeményeit, melyeknek legteljesebb gyűjteményét a Codex Vaticanus s a firenzei Archivi Buonarrotoiban Őrzött u. n. Riccio és Giannotti-féle kódexekben találjuk, első ízben legkedvesebb öccse, Buonarroto unokájának kegyeletes lelkessége adta át sajtó útján 1623-ban a nyilvánosságnak. A közölt szöveg azonban nem hiteles, hanem tele van politikai okokra visszavezethető önkényes törlésekkel és változtatásokkal. A költemények teljes és hiteles szövegét csak két és fél századdal később a Caesaré Guasti által 1873-ban sajtó alá rendezett kiadás (Le rime di Michelangelo Buonarroto) hozta meg számunkra. Ezt a kötetet 1897-ben követte a Frey-féle monumentális, kritikai kiadás. (Die Dichtungen des M. B. Berlin 1897; a legutolsó népszerű kiadást: Le rime di M. – A Foratti rendezte sajtó alá, Milano 1921).

Aki azokat a kaotikus, lázadó, majd elgyötört, megadó érzéseket, melyeket a mester minden alkotásába beleégetett, igaz mivoltukban és gyökerükben akarja megismerni és megérteni, az a költemények nyújtotta útmutatást nem nélkülözheti. Csak ezek fényében, az emberfölötti szenvedés iskoláját járva nyiladozik számunkra Michelangelo világa.

III.

Michelangelói a Sixtus-kápolna mennyezetképeinek koncepciója kiérlelésében alapos bibliai és scholasztikai ismeretein kívül a múlt képhagyománya is támogatta. Giovanni Pisano Sybilláinak szenvedélyes, ihlettől megrázkódott komolysága, az orvietei dóm reliefjei, Grhiberti Porta del Paradiso-ja, főként azonban a rokonlelkű Jacopo del Quercianának a bolognai San Petronio kapuját díszítő domborművei, mély nyomot hagytak lelkében. Mindezeket a benyomásokat és kapott ösztönöket azonban jóformán hatástalanoknak érezzük a teremtő erőnek azzal a titáni önállóságával szemben, mely a múlt képtypusait merészen átfogalmazva, azokat az ellenmondást nem tűrő, ellenállhatatlan kinyilatkoztatás döbbenetes erejével ható, heroikus stílus magasságaiba emelte. Ennek a heroikus stílusnak, mely a quattroceto részletező bőbeszédűségével szemben tömör egyszerűsége és nagyságra törekszik, az összes lelki és formai föltételeit Michelangelo már készen hozta magával. A Sixtus-kápolna világokat teremtő Istenének, kiben emberfölötti testbe emberfölötti akarat költözött s a Prófétáknak és Sybilláknak, kiknek félelmes nagysága mögött az emberfölötti látomások terhét s a földöntúli ihlet mindent megrázó hevületét érezzük, a megértető előzményeit Michelangelo művészi fejlődésében találjuk. A Pitti-tondo, hol az emberfölötti test emberfölötti lélek kifejezője s a Máté apostol szobra, hol a hatalmas test lényét meghaladó érzések súlya alatt vergődik, már érett képviselői annak a heroikus stílusnak, mely a Sixtus-kápolna mennyezetképein a maga egész lenyűgöző, félelmes nagyszerűségében bontakozik ki. Ez a vonás az, amit Vasari és a kortársak Michelangelo művészetében: *terribilità d'arte*-nak neveztek s amit Goethe finom megérzéssel úgy indokolt meg, hogy a mester a rendesnél nagyobb szemekkel látta a világot. A felfogásnak ez a félelmes nagyszerűsége és komolysága hívta ki Burckhardt kritikáját, aki éles szavakkal kifogásolta, hogy a Sixtus-kápolna mennyezetképein hiányzik mindaz, ami számunkra a földi létet széppé és értékessé teszi; hiányzik a legnagyobb hatalom: a szeretet. Ez a megjegyzés azonban csak Burckhardt elfogultságát és hiányos fogékonyságát bizonyítja. Michelangelo, kinek szubjektív élményeken edzett teremtő lángelméje

a teremtés isteni színjátékának leghivatottabb interpretátora, nagyon jól tudta, hogy szentimentalizmussal nem lehet világokat teremteni. Az ő Istene, aki nehezen és fáradságosan, szinte gyötrelmes küzködéssel űzi el a chaost, midőn a világokat teremti, megtelik félelmes, mindenható erővel. Az élő lények megalkotásánál azonban ez a mindenható erő mindenható szeretetben és jóságban enged fel. A teremtés, mint gyötrelm, erő és szeretet: ez Michelangelónak az örökkévalóságba kivetített, egyéni hitvallása. Az alkotó munka kínját, félelmes feszítő erejét s a megváltó szeretet mindenható hatalmát nálánál jobban fán senki sem ismerte. Csak ezek az örökérvényesség magasságaiba emelt szubjektív élmények biztosítják a teremtés jeleneinek kinyilatkoztatásszerű, döbbenetes, meggyőző igazságát.

Amit Quintilianus Phidiasról mond, hogy alkotásaival az Istenség fogalmának új tartalmat adott, Michelangelora is áll. Ghiberti isteneszményének kimért, ünnepi előkelőségével szemben Michelangelo Istene maga a megtestesült mindenható akarat, aki a teremtés szent hevületében égve félelmes gyorsasággal száguld át a világűrön s akinek minden mozdulata törvényt hoz és életet fakaszt. Ezt a mindent alkotó és mindent fenyegető Istenséget Michelangelo a lángelme biztos ösztönével emberi érzéseink számára is megközelíthetővé tette, amikor éreztette, hogy a teremtés aeonokat számláló napjai fölötté sem multak el észrevétlenül. Aki Évát életre kelti, abban a mindenható erő félelmes feszülése és hevülete mintha már kihűlt volna: az Istenség, aki az imént még mindenható fenségének büszke érzetében egyetlen intésével az égitestek miriádjait indította el törvényszerű pályájukon, most megtört, kifáradt, ezüstszakállú aggastyán képében jelenik meg előttünk. Ennek megfelelőleg az isteni röpülést emberi járással cserélte föl.